

MIT TESZ AZ: MEGISMERNI.

Valamiről tudni, valamit megismerni — mit jelenthetne e kifejezés egyebet, mint azt a biztos tudomást, a mi egy tény oka, eredete, tulajdonsága és összeköttetése felől, érzékeink közvetítése útján öntudatunk lapjára íródik. Azt, miről mindnyájunk köztudomása szerint azt szoktuk mondani: ez tény! De kérdés, micsoda e fogalom: tény. Tudományosan szólva, az, a mi van, volt és lenni fog, köznapián szólva pedig ez: ime, *előttünk áll egy élőfa*; van ennek magja, gyökere, törzse, levelei, gyümölcse stb. Szemmel látható. Ez tárgyilag véve egy pontos tény, mert van, volt, lenni fog; alanyilag véve, test; neve említésekor úgy íródik öntudatunkba, mint fogalomkép.

És most: hogyan ismerhetjük meg közelebről a testet, hogyan a fogalom-képet, mint egyazon két arczú tényt ebben az esetben a fánál?

Különféle úton-módon.

A *fa*, mely, mint tény, egyszerre fogalom is, test is, az emberi lélekben az eszmék és fogalmak alakulását fürkésző psycholog előtt egy megoldandó probléma; a formákat néző természetrajzoló előtt, megfigyelendő test; az alkatrészeket vizsgáló vegyész előtt, anyag; a physikus előtt pedig, ki a mozgalmi, nyugalmi vagy viszonybeli állapot mellett az anyagban és a testben megnyilatkozó azon eleven erőket kutatja, melyek azokban (az anyag tömecszeiben vagy a tömecskekből szervült testekben) rejlenek, a physikus előtt, mondom, a *fa* természet-tani kísérlet és megfigyelés tárgya.

A megismerést illetőleg aztán, nemcsak egy fára, hanem bármely testre vagy fogalomra nézve is, ki-ki céljához képest, a saját területén, a régihez új ismeretet szerezni — ebben a dologban, a maga módja szerint jár el.

Vegyük a többi közül például a vegyészt.

A vegytan, mint tudomány felosztja a testeket szervezetre és szervetlenekre. Válaszfalat állít fel köztük, hogy számbavehesse. Sőt tovább megy, hogy tulajdonságaikban ismerhesse meg, megkülönbözteti őket egymástól: 1-ször, a szerint, a mint a testek érzékeinkre: a látásra, szaglásra, hallásra, izlésre és tapintásra hatnak; 2-szor, a szerint, hogy miként hatnak azok nem csupán érzékeinkre, hanem egész szervezetünkre, ú. m.: húsrá, tüdőre, vére, gyomorra — szóval egész szervezetünkre mint tápszerek, orvosságok, mérgek vagy savak; 3-szor, megkülönbözteti a szerint, a mint a testek egymásra hatnak vegyileg (viz-cukor) bármi tekintetben is, nem mellőzvéen azonkívül a surlódás, likacsosság, a mozgás, a hő, delej — szóval a fizikai tünetenyeket sem.

A testek megismerésére ilyen utat-módot követ a vegytan. Elemez, megkülönböztet, vegyít és részekre szed, folyton szembeállítván a testek alkatrészeit egymással és mivelünk. És azt mondja aztán: azok az erők, a mikkel a testek a mi érzékeinkre, szervezetünkre és testüinktől távol magok között egymásra hatnak, azok az ők saját-ságaik.

Mi egyedül e sajátságokról ismerjük, e sajátságok szerint különböztetjük meg őket egymástól. A mi öntudatunkba e sajátságok íródnak, melyek tartalmuk szerint jóllehet concretek, megfoghatók, mindazáltal mégis minden egyes sajátság csak abstracto, elmeileg ismerhető meg — mivel a sajátságok számtalan közös vonással bírnak. E sajátságok mégis pozitív tények, a mennyiben az igazság jellemével bírván, azt fejezik ki, a mi van, volt és lenni fog.

Igy a vegytan a testekkel. E megismerési eljárásban és miveletben aztán nemcsak a vegyész, hanem minden fajta szakyszerű buvárlat egy kémszert, a tudomány csalhatatlannak tartott próbakövet s criteriumát tartja kezében. Egy mérőönt a dolgok tengerén. Biztos iránytűt. Ezzel vizsgál, elemez, hasonlít, különböztet és állapít meg. E kémszer pedig nem egyéb, mint egyfelől a matematika által támogatott külső, tárgyi tapasztalat, másfelől az öntudat által helyeselt belső, alanyi tapasztalat. Hatalmas szerszámok! Utóbbi nem oly kézzelfoghatólag ugyan, mint ama másik, mindazáltal az elemzési módszer parányi eszközeivel, utánszámítással és következtetéssel, épen oly pontossággal állapítja meg az érzékelhető dolgok állandó és egyetemes viszonyát, azaz a tények törvényeit, mint a külső tapasztalat. Ha aztán ily módon egy kérdés így vagy amúgy eldöntetett, akkor vala-

mely tényre nézve a megoldás teljes, pontos a megismerés, a bizonyosság tökéletes, mert hát a tudomány döntött.

Vegyük most a pszichológót. Hogyan jár el pl. a lélektan abban, hogy az öntudatban, az emberi szellemben végbemenő fogalomképek és eszmék alakulását és fejlődését, mint tényeket megismerhesse?

Úgy mint a vegytan; elemez, megkülönböztet, hasonlít szintén; vizsgálja a fogalomtényeket, nem ugyan görcső, mérleg, göréb segítségével, hanem az öntudat, az érzéklet, a logika legfinomabb eszközeivel. Módszere ugyanaz; de mások lévén: tárgya és eszközei, tudományos igazságai nem oly kézzelfoghatók, nem oly megdönthetlennel mint a vegytanéi. Nem oly pozitívek. E gyöngeség oka azonban nem önmagában, hanem az emberi szellem határoeltságában rejlik.

Valamint a vegytan, három fő irányból indul ki, hogy az anyag törvényeit a tudomány számára meghódítsa, úgy a lélektan is három szempontból vizsgálja, hogy megismerhesse a fogalomképző emberi szellemet. Az egyikből azt veszi szemügyre: mi alkotja az emberi szellem ismerőképességét és annak lényegét? — ez a pszichologia; a másikból azt veszi számba: minő rezdüléseknek, változásoknak, fényképezéseknek kell végbemenniök állati testünkben, hogy azok bennünk bizonyos érzékleteket és fogalmakat hozzanak létre? — Ez az anatómiával párosult fiziológia; a harmadik szempont pedig — ez az ideologia, — elemzi és osztályozza a fogalmakat és az eszméket.

Tegyük fel egy pillanatra mind a három szempont üvegét és futólag tekintsünk körül rajtok a világban.

Ime, — még mindig — *előttünk áll egy élőfa!*

E mondat értelme, ha mondani halljuk, fülünk által, ha pedig látjuk a fát, szemünk által jut és iródik öntudatos agyunkba. Tehát mindkét esetben érzéklet útján.

Mit értünk érzéklet alatt? Érzéklet alatt testi szervezetünk, lényünk, érzekeink zsondulását, rezdülését, visszhangzását értjük, a miket munkába, rezgésbe hoz, hasonlóan a megérintett húrhoz, bármely külső tárgy jelenléte. A felvett esetben vagy látás útján mint valami fotograf-szekrénybe, iródott öntudatunkba annak képe, az ő tulajdonságai: törzse, ága, levele által, vagy szóbeli hangzása által. Zsongó visszhanghoz hasonlóan rezdül meg lényünk, kezdetben erősen, azután lassanként mind halkabban: érzéklünk. E belső rezdülés bennünk előidézve akár a fénytől, akár a levegőtől, akár más hatékony közegtől (itt a fától), érzekeinkben néhány pillanatig hullámszik, tart

és a mig tart, az alatt jelenvalóvá teszi bennünk azt a tárgyat, mely a belső változást előidézte. Szemeinkben van ekkor a test, füleinkben a hang, orrunkban a szag, nyelvünkön az íz, ujjainkban valamely felületnek lágy, kemény, hideg vagy meleg volta még akkor is, mikor az illető tárgy már eltűnt érzékletünk köréből.

Igy történik az érzéklet.

Mindenik érzékünk benyomás gyanánt, szállit bizonyos lenyomat-, bizonyos fogalomképet a külvilág tüneményeiből a mi öntudatunkba. Sőt a mi több, ugyanegy tudnivalót együtt közösen is szállítanak. Így például megállapított tény, hogy érzékeink közül az, mely legtisztábban tudósít minket a külsőségekről, a kiterjedésről, a térről: az a tapintó-érezék. Szemérzékünk által jutunk a fény, alak, szín fogalmához.

Az izomérzékek folytonos gyakorlata tanít meg továbbá minket: elképzelni, rögzíteni, meghatározni lassan-lassan a hő, tétlenség, súly, áthatlanság, ellenállás fogalmát. Miből következik, hogy a tér eszméje nem velünk született fogalom, nem a priori forma, mint a hogy Kant tanította volt, hanem az izomérzékek durva szállítmányából visszagondoló elmélődés útján finomított érzéklet, forma. Vagyis tehetségeink és eszméink közül nem egy, a melyeket ismertnek tételeztek föl, megfigyelés, megelemlés útján működésükben még ezután ismerendők meg.

Tehát egyedül érzékeink azon tudósítók és táviróhuzalok, melyeknek közleményei beszolgálván a koponya- és gerincz-agyhoz, ehhez a bámulatos galvántelephez, az öntudat székhelyéhez, ily módon minket a fizikai világgal összekötnek. Általok tudjuk, a mit tudunk. Velünk születtek, bennünk vannak azok épen úgy, mint a felsőbbrendű állatokban, kifejlődve azon parányi sejtből, mely érettségének teljességében, a napsugár érintésére képes már látni, hallani, izlelni és érezni. Igaz, hogy egyik-másik érezék némely felsőbbrendű állatban fejlettebb a miénknél, de sehol sincsenek azok oly tökéletes egyensúlyban és összhangban egymással, mint bennünk. És kezdettől fogva megvannak. A kezdetbeli szerves élet hozománya tehát az érzékek alkotmánya. Később aztán a fejlődés teljességében, az emberré növekvés folyamatában, mint a táviróhuzalt a villam, áthatja és irányozza az érzékeket lassanként az öntudat, a szellem és egyidejűleg belső tanakodásra bírva késztet bennünket, hogy vegyük szemügyre a dolgokat és önmagunkat és ily módon kifejleszti értelmünket. Az öntudattal

párosult érzéklet hozza tehát létre az emberben a fogalom-képeket, szellemet — sőt az egyén én-voltát is.

Megfoghatóbb példa gyanánt, épen mint a fa — tegyük, hogy tölgyfáról van szó — a maga gyümölcsét. A tölgy kezdetben nem volt egyéb egy sápadt, gyenge csiránál, egy fűnemű növénynél, előállva azon picziny sejtéből, mely a keményítővel és cukorral telt makkban leledzett. Később, midőn már a tölgysejtéből: törzs, ág, galy és levél lett, még hat, még alkot, még mindig ugyanezen sejt az, mely a leg-szélső ágakig, de most már a *fabélben* működve, a tölgynek gyümölcsét fejleszti s egyuttal annak önállóságát, egyéniségét, makkvoltát teszi.

A kifejlődés, tudjuk, mindenütt igen lassú tempóban megy végbe.

E fejlődésben különösen azt volna érdekes tudni: hogyan, mi módon keletkezik az öntudat, a szellem, a lélek = az *én*? Lépcsők gyanánt minő fejlődési mozzanatok lép keresztül? Mi módon kezd uralkodni az *én* az érzékletek által meghódított királyság fölött, azok fölött a benyomások fölött, a miket fűről-fáról, fényről, emberről, állatról, szóval a külvilágról szerzetek nekünk az érzékletek? Önálló-e, független-e az *én* az érzékektől, vagy velük alkotmányos viszonyban áll? S bármelyik viszony és eset forogjon is fenn, kérdés: melyik pillanatban kezd az *én* hatékony lenni olyan értelemben, hogy ő érezvén, egyszersmind akar, kifejez, határoz, módosít, itél, azaz: az érzékletekről, a benyomásokról, a tárgyakról, az egész világról tudja, hogy azok dolgok — *nem én*; magáról pedig tudja, hogy *ő én* alany?

Mondottuk, hogy mit értünk érzéklet alatt; megjegyeztük azt is, hogy a külvilágból jövő benyomások és hatások lenyomatos-képe érzékeink útján miként iródik öntudatos agyunkba s hogy tulajdonképen ezen lenyomat-, fény- és fogalomképek alkotják a mi ismeretünk anyagát. Érzékletünk szerzeménye az. E szerzemény pedig áll a világon észrevehető és végbemenő mindennemű jelenségek benyomásából, úgy hogy agyunk ily módon érzékleteink által a természet rendjének képére formálódik, épen mint pl. a fa.

Mindenki tudja, hogy ha egy fát keresztben elfürészselünk, az abban észrevehető gyűrűk annak éveit számát magyarázzák. Hat vagy hét gyűrű annyit tesz, hogy a fa hat-hét éves. Mit jelentenek a gyűrűk? A fa fejlődését egy éven át, mialatt a föld a nap körül egyszer megfordult. Minden tél kezdetével a tenyészet megszűnván, a gyűrű megállapodott s új kör keletkezett oly észrevehetőleg, hogy a gyűrű

tömöttségéből látni lehet nemcsak a fa éveit, hanem azon éveket is, melyek tenyészésére kedvezőtlenek valának. Oly országban, hol tél nem lévén, a tenyészet folytonos, nem veszünk észre gyűrűket; ellenben hideg égalj alatt, északon, a gyűrűk keskenyek, összeszorítottak. A fa tehát a hő, fény, villamosság környezett, szóval a természet rendjének képerre formálódik.

Menjünk tovább.

Ha most az élet és természet ezen lenyomat-, fény- és fogalomképei újból és megint előttünk ismétlődnek, — a minthogy az általános rend szerint ismétlődniök is kell, akkor a mi érzékeink ugyanazon módon kezdenek zsongani, rezegni, a hogy ezen képeknek első megjelenésekor rezegtek. Kezdetben ugyan, hasonlóan a fénytani ködfátyolképekhez, egymással összefolynak s egymásba vegyülnek tartalmi és alaki különbség nélkül, később azonban az érzékek megszokott számú rezgése ugyanazon tárgy vagy jelenség ismételt megjelenésekor, ugyanazon számban kezd rezegni, vagyis bennünk érzékleti reflexmozgás — fizikai visszaemlékezés keletkezik. Mi magunk nem fotograf-lemez, nem *szenvedő* lap kezdünk lenni már szemben a dolgokkal, hanem gondoló, akaró, *cselekvő* lények. Megkezdjük tudni különböztetni a jelenségeket és tárgyakat egymástól s magunkat ő tőlük és pedig homályos érzékleti visszaemlékezés, reflexmozgás útján. Ez az anyagi, ez az érzékleti, ez a benyomásbeli, ez a megfogható *fizikai öntudat*, azt hiszem, a kevésbé megható *én*-nek, az öntudatnak elemi ténye. Így keletkeznek az öntudat és az akarat, az eszmék és a fogalomképek megteremtői, úgy gondolom.

Hogy azok megismerésére nézve az eddig mondottak még körülmenyesebbek s ha szabad mondani: lélektaniabbak legyenek, elszámlálom röviden *Main de Biran* (1766—1824) pszichologiai vizsgálódásainak eredményét és főbb pontjait. Szempontjai érdekesek. *Main de Biran* az emberi szellem fejlődésében négy mozzanatot különböztet meg. A legelső fokon — mondja ő — nincs egyéb az emberben szenvedőleges benyomásoknál és ösztönszerű mozgásoknál; gyönyör és fájdalomfélék, *én* nélkül; érzetek és érzéletek (*affection*). — Már a második fokon egyesülni kezd az én az érzéletekkel, a nélkül azonban, hogy egyesülne velök; csupán jelentéseket tesz az érzékszerveknek, mindeniknél külön, maga ellenben csak szemlélő marad. Például: érezünk fájdalmat, mindazáltal jelét annak tett által nem adjuk; a fájdalom még ismeretlen az én előtt, s az, a mi előtte ismeretes, az egyedül az érzéklet. Ez az

érzéketi fok. Következik a harmadik fok, midőn az én már hatékony részt vesz az érzékleti tünetekben. A helyett, hogy maga benyomásbeli érzéklet alatt állana, ellenkezőleg, ő maga idézi elő, rögzíti, magába tartja azt és így ismerni kezd. Tudniillik az érzékletből nézletre (intuitio) emelkedik: nézdel, szemlélődik, emlékezik. Emlékezése: 1. személyi, a mennyiben érzi, hogy saját énje előtte tárgy, és tudja, hogy ez a tárgy és saját énje, azon egy dolog; 2. viszonybeli, a mennyiben régiebb érzékleteit magába visszaidézi és különbséget tesz közöttük; 3. tárgyi, a mennyiben a dolgokat érzékelvén, felőlök képet alkot magának: képzelődik. E fokon képes már az én az érzékek működését egyetlen pontra, egy tárgyra szögezni, tisztább szemlélet okából és ez a nézeti fok (perceptio). Utolsóan jön az öntudat, az akarat foka. E fejlődési mozzanatban az én képes meghatározni a módot, hogy miként, hogyan, milyen sorban jöjjenek egymásután az érzéketek. Ismeri már ok-voltát és maga is részt vesz a megismerés tényében. Ekkor már tud az én önmagáról teljesen s első ízben történik e fokon, hogy ő mint alany, tisztán állítja maga elé a tárgyat. Ez az elmélődés (reflexio), a teljes öntudat foka.

Az első fokon, — folytatja Main de Biran, — az érzékek útján, megvan az emberi szervezetben az élet általános érzete; ez az érzet azonban még csak ömlékeny érzéklet, a tér és idő fogalma nélkül. A második fokon azonban a tapintás, látás és hallás által alakot kezd ölteni a tér és idő fogalma s megkezdődik az érzékek által szerzett elemi tények működése. A működés aztán nagyban kezd folyni a nézet fokán; dolgoznak az érzékek, gyűjt az érzéklet, dolgozni kezd az én. Tudniillik: a benyomásbeli érzéketek, *vonzódást* vagy *visszatetszést* hagynak magok után bennünk; a nézletek képeket, a képek hajlamot és önkéntelen mozgást eredményeznek, miknek közös hatásából aztán az akaratú törekvés keletkezik. Ezek együtt az állati életet, a tudálmatlan birodalmat alkotják. Mikor pedig az én, az ő akaratú törekvése által közbelép, akkor vele az öntudatos az elmélődő élet kezdődik.

Kezdődik az elmélődéssel (reflexio), az öntudattal, az akaratú törekvéssel. Elmélődés útján az öntudat (én) észreveszi a jelenségek csoportját, elemeit, módosulatát, hatását, egységét — a saját énjében. Megkülönbözteti magát benyomásai tárgyától, azoktól, melyek kívülről jönnek és azoktól, melyeket akaratú törekvéssel önmaga idéz elő. Így folyik lassanként a szellemi fejlődés. Ennek egyik pontján

— jegyzi meg Main de Biran — egy nagy jelentőségű lélektani mozzanatot esik meg. Valóban az! A hallás érzékének egyesülése a hangszervekkel. Beszélő és halló-érzék egy kézre kezd dolgozni. Eddig az *én* nem volt képes fölidézni hallási érzéketeket, a nélkül, hogy el ne veszszen bennök vagy össze ne zavarja azokat, míg viszont a többi érzék szállítmányában annyi volt az eleven és holt (a cselekvő és szenvedő) elem, miszerint az öntudat nem bírta azokat pontosan megkülönböztetni egymástól. Most azonban a hangszervek önkéntes mozgása által gyakorolván a maga erélyét, kiképzí magát a reflexióra (emlékezésre); e gyakorlatban rejlik az öntudat első cselekvése tehát. Mert ezentúl az érzéketek tartalmának rendezésében, az *énre* nézve a hang jellé válik, a jel szóvá, a szó fogalommá, fogantyuvá az emlékezet számára. Mikor aztán az emlékezet jelek által lassan-lassan eléggé megerősült, ekkor a fejlődés magasabb fokán, az *én* hathatós közbelépte által elmélődés útján alakulnak át bennünk az érzéketek képekké, a képek fogalmakká a fogalmak eszmékké, itéletté és tudományá!

Ilyenformán Maine de Biran. Nem lehet tagadni, egy kis metafizikai íze daczára is, ennek az elemzésnek finomságát és mélységét, csak az a hiba benne, hogy szabatos fokozati különbséget akar megállapítani oly lelki tünemények között, melyek állandóan egymásba folynak és hogy fokozati szempontok gyanánt ismertnek föltett fogalmakat vesz föl és hogy a lelki élet tüneményeit, mint általában a régi iskola inkább ideologiai, — mint egyuttal fiziologiai nézőpontból is, magyarázza. Mindazáltal vizsgálódásai nagyon közelről tapogatták a megismerés elemi tényét, a mennyiben bizonyos, hogy érzéketek és az *én* egyesülése hozza létre az ismereteket s a kettő gordiusi csemója teszi ki a mi akarati és értelmi lényünket. Ezzel azonban még sem az érzéket, sem az öntudat problémája nincs megoldva, csupán megbolygatva. Mert ha fel- is felveszünk az öntudat, a szellem, az *én* fejlődésében mozzanatok, a minthogy fel is vehetünk fokozatot, akkor az *én* első szereplése azon fokon történik, a mit mi *fizikai öntudatnak* neveztünk, a második pedig azon, a mit Biran után hang vagy *szóbeli öntudatnak* lehetne mondani. De így sincs még megismerve az öntudat, ha csak ismertnek nem teszszük azt fel. Mert micsoda is az öntudat, az *én*? Próbakő, criterium az ismeret szerzésben, tehát egy, oszthatlan, állandó. Az, a mi eredetiségét, énjét, lángeszét és leleményét alkotja mindenkinek. A kifejlődött sejt tüneménye-e az, vagy pedig lappangó

állapotban a természet titka bennünk? — az érzékletek essenciája mondja a pozitívista, a priori eszme — feleli a methaphyzikus.

Elég az hozzá, hogy az emberi szellem háztartásában az öntudat és érzéklet elemi ténye közt összefüggés konstatálható, paritás azonban nincs, sőt ellentét van köztük, a mennyiben az érzéklet a szerzőfé!, az én pedig a késztartó, a rendelkező. Ugyanazon ellentét majdnem, mi az inductió és az intuitio, a naturalismus és az idealismus közt van meg.

Előbbi ugyanis azt mondja, hogy a természet az, mely létre hozza és szabályozza a szellemet, érzékleti tények útján fokoként, lassan-lassan értelmi törvények megértésére képesítvén őt s egyszersmind megokolván előtte azt: mi lesz, és mi kell legyen abból, a mi megvan. Ellenben az idealismus szerint a látható természet még nem minden; ellenkezőleg túl a látható természetten vagy legalább is annak a méhében rejlik valamilyes titkos elv; ezt kell, bármennyire szalad is előlünk, megfogni, hogy megérthessük: micsoda és mi kell, hogy legyen abból, a mi már megvan. Eloszlatni vagy megmagyarázni a kettő közt az ellentétet, arra nézve e pillanatban akármelyik elv szemüvegét tennők is fel, aligha képesek volnánk. Ha pedig az érzéklet és én tényeinek viszonyát és súlyát erőknék tekintenők: vajjon mennyiségleg ki lehetne-e számítani azok értékét. E számolásban első akadály az érzékletek végtelen bonyolultsága; valamint az égen egy rakás olyan ködképi csillag van a tejúton, a melyeket ha közlelről volnánk képesek szemre venni, önálló csillagoknak tartanánk, hasonlókép, ha szellemünk képesebb volna áthatóbb lenni, mint a mennyire nem az, akkor észrevennénk testünk alkotmányában még sok érzékleti szervet, olyant, mikből a homályos érzékletek származnak; csakhogy fájdalom! testi érzékleteink oly finom szövetűek, oly változékonyak, a zavaros öntudat ködképeibe, abba, a mit tárgyi vagy benyomásbeli érzékletnek nevezünk úgy beburkolvák, hogy tudományosan sem kézzel, sem ésszel meg nem foghatók; változtasd meg a környezetet, a tárgyakat s az érzéklet is azonnal megváltozott. Ez az egyik akadály. A másik akadály az öntudatnak sejtyszerűségében, én voltában, sajátlagos eredetiségben rejlik, a mennyiben mint ilyen, a szervi képződés, az öröklés, vérmérséklet, véletlen körülmények s a nevelés befolyása alatt áll. — Megannyi majdnem kibetűzhetlen felirat! ez a másik akadály. Ha tehát az öntudat és érzéklet elemi lénye, ez az úgymondva — nyers anyag is, daczára a legfinomabb elemzésnek, oly kibetűzhetlen ködképekkel teljes, akkor mit lehet mondanunk a szókról, fogalmakról, eszmékről,

melyek amannak csak tükörei, fényképei, lenyomatai. Mert mirevalók is a szavak elménkben? Arra, hogy velök a külső tárgyak tulajdon-ságát, rajzát adjuk. E rajz, mint ilyen, a külső tárgynak sohasem adja közvetlen tartalmát, hanem csupán csak azt a képet, fogalmat, a melyet mi a tárgyról magunknak alkottunk. Ez a kép aztán, el-tanulva másoktól, a mi tudatunkban, szellemünkben van, mint szó. Ez a szó pedig nem egyéb jelnél, mely úgy viszonylik a jelzethez, mint a szó: *kép* s ez a dolog: a *falon függő kép* viszonylanak egymás-hoz. Távolság egy kevés van köztük, de azt áthidalja a képzelődés, az eszmetársítás. Ennélfogva tehát, a szók, a fogalmak, nem azt a világot fejezik ki, mely tárgyilag előttünk áll, hanem csak azt, a mely agyunkban alanyilag van meg. Mi aztán alanyilag minden szó-hoz magunk esatolunk egy bizonyos jelentésű kört; ez a kör pedig szintén függ az illető alany egyéni tapasztalataitól, értelmétől, körülményeitől. S bárha minden szó csupán egy-egy fogalmat akar fődözni, e fogalmat mégis ki-ki maga határozza meg s ritka dolog, hogy két embernél ugyanazon szavak jelentései egyezzenek.

Ennyi akadály áll a megismerés útjában, a legnagyobb pedig az, hogy még senki sem látott agyat gondolkozni.

Összegezve most a fentebb mondottakat: láttuk, hogy a vegyész kísérleteiben elemzi, megkülönbözteti, részekre szabdalja a testeket, hogy közelebből megismerhesse. Miveleteiben az ő egyik kémszere criteriuma, a testeknek egymáshoz és hozzánk való viszonya. Az alanyi és a tárgyi tapasztalat. Ily módon ismeri meg azokat. Mikor elemző buvárlatában elért a sajátságokig, melyeket abstractioknak mond vagy a tömecekig, melyeket erőknak nevez: azt mondja azok felől, hogy megismernünk nem lehet azokat, mivel megfigyelő képességünk határán kívül esnek. Mindazáltal sokat ismerhetünk meg az anyag tulajdonságaiból. Hasonlókép a psycholog is elemez és osztályoz a szellem természetének vizsgálásában. Többféle szempontból pillantva szét, látja a sejtben az életet, a fejlődött életben az érzékek működését s az érzékek működésében az érzékletek és az én keletkezését. Tudja, hogy a kettő egyesülése hozza munkásságba a szellemet, de hogy e munkában mennyi része van egyiknek, mennyi a másíknak, azt megállapítani pontosan nem tudja. Valamint a fogalom-képek esalhatatlan azonosságát sem — a szavakban. A mi magát az életet illeti, azt mondja felőle: nem ismerem lényegében, csak tüneményében látom; hasonlóképen vagyunk a fogalmak és eszmék keletkezésével. Mindaz-

által mégis valamit tudok és értek s az, a mit positive felburok fogni: az teszi az én ismeretemet.

Ismereteink e még mindig hiányos fokán: mi következik mind ebből? Az, a mit Göthe mondott volt: iparkodjál megismerni önmagadat és a dolgokat! Tagadólag szólva: ne állíts te laboratoriumodban vakon, orrodon a naturalizmus szemüvegével oly merészen, mintha feltaláltad volna a bölcsék kövét vagy felültél volna Archimédes pont-jára, melyen azt hiszed immár, miszerint képes vagy kivetni a világot az ő sarkaiból. Mi az élet, mi az erő lényege? — nem vagy képes megmondani. Ne izenj hát háborut a tényeknek, elég van magokban a szavakban. És ne erősítsd a te philosophiai és aesthetikai kísérleteidben, hogy az emberi szellemből merő természetrajz és leltározás segítségével sikerült immár fiókokba szedned, megmérned és liszták spanyolkinzójába szorítanod azt, a mi folyvást szalad előled, a mit nem tudsz megfogni, azt, a mi egyéni, önkéntelen eredeti, sajátlagos szellem én. A szép, a jó, az igaz! — hit, szerelem, önkéntelenség! — Igaz, van azokban fokozat, van ezekben erély, de ha van, fiókozhatók-e, megismerhetők-e azok s ha igen, a szellem jelenlegi fokán ki lehet-e fejezni azokat emberi nyelven!? Ne erősíts és ne állíts tehát felületesen és hebehurgyán, nehogy különben a tudnivágyót a te ismereteiddel félre vedesd, az együgyüt rászedd, a hozzáértőt pedig boszantsd, mert hát sok olyan dolog van az ég alatt s a föld színén, a milyenről a ti bölcseségtek még nem is álmodik, Horatio! Ellenben positiv ismereteid segítségével odáig, a meddig annak kémszere elér, iparkodjál megtudni a megtudhatót; igyekezzél a külső természet és belső természetednek még mindig homályos lapjáról legjobb hiedelmed szerint leolvasni annyit, a mennyit kibetűzhetsz s megismerni annyit, a mennyit megismerhetsz, rajta légy; a többit aztán bizd a jövőre, hogy maradjon valami Isten számára is: — ez teszi azt, megismerni.

Balásy Dénes.